

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Tartu, Maarjamõisa 44, tel. 12-56.

Talitus:

Akad. Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

Liivi sõnaseletusi.

Liivi keele sõnavara on teiste lmsm. keeltega võrreldes teatavasti erisuguses asendis oma rohkete läti laenelementide sisalduse poolest. Kuid kui tugev ka ei oleks lv. keeles läti mõjustus, on see keel siiski säilitanud soome-ugri keelte uurimusele õnneks ka mõningal määral väga omapärast soomeugrilist leksikaalset ainet, mida ei leidu muis lmsm. keelis või seal esineb haruldusena (peamiselt veel lõunaestli murdeis, mis geograafiliselt ja keeleajalooliseltki on mitmeti lv. keelele kõige lähedasemad). Liivlaste praegusi teiste läänemeresoomlastega võrreldes kõige lõunapoolsemaid asukohti ja viimastesse rändamise oletatavat teed silmas pidades võiks arvata, et nad juba enne Läänemere rannamaile jõudmist algsoomlaste ühiskodus (Peipsist ja Väinast ida poole) on olnud lõunapoolseimaks läänemeresoomlaste harundiks. Niisugusel korral nad pidid olema eriti lähedased volgasoomlaste, tšeremisside ja mordvalaste naabrid, ligidasemad igatahes kui nende põhjapoolsed kaashõimlased, ja võiks oodata, et see asjaolu peegelduks ms. ka lv. sõnavara suuremas läheduses volgasoome keelte omale. Kuid tugeva võõraste (eriti läti) mõjustuste pealetungi all on liivi keelel õnnestunud päästa siiski suhteliselt vähem põliseid sm.-ugri aineseid kui teistel tema lähemal sugukeeltel, nii et need liivi-volgasoome ühisained, mis on võinud kunagi olemas olla, ei paista eredalt silma. Teiselt poolt on ka volgasoome keelte trükitud leksikaalne materjal

esialgu õieti piiratud, ja on võimalik, et viimase kasvades hiljemini selgub mõnegi praegu etümoloogiliselt tumeda lv. sõna algupära.

Kõige äsjaõeldu kiuste on ometi tänini juba üles seatud mitmed etümoloogiad lv. sõnade kohta, mis samal kujul puuduvad muis lmsm. keelis (välja arvatud mõnikord eL murded), kuid esinevad volgasoome keelis (ja võimalikult ka teistes veel kaugemates sugukeeltes). Mainitagu neist tuntumad: lv. *umār, umār* 'apfel' ~ mrd. *umaf, maf* id. (Paasonen, Vähäis. Kirjelm. XXIV, 37); lv. *k^uoŭkänāz* ~ mrd. *kutškan* 'adler' (NB -n-suffiksist, e. *kotkas*, sm. *kotka*; vt. Toivonen, Inlaut. Affrik. 124), lv. *kārmi* - tšer. *ka'rmā* 'fliege' (NB -m-; e. saarte murdeis ka *kärmes*, ent muidu *kärbes*, sm. *kärpänen, kärpänen* jne.; vt. Wichmann, Tschere. Texte mit Wörterverzeichnis, sönastik); lv. *tārgāz* 'sulg' ~ mrd. *tolga*, ung. *toll* jne. (vt. Setälä' ÄH 9—10, kahtlevalt; kui arvesse võtta l ~ r vaheldusi mujal nagu sõnas eL *ülg*, sm. *ylkä* 'peigmees' ~ *yrkä*, siis näikse siiski kaunis tõenäone lv. ja kaugemate sugukeelte sõnade ühtekuuluvus); lv. *kukki, kukki* - tšer. *kə'tkə, kutkə* 'ameise' (vrd. ka eL *kusikuklane* id., vt. Wichmann l. c.); lv. *uttā* 'haukuda' - tšer. *optem, optem* 'bellen' (Wichmann l. c.). Siis veel ka mõnede lmsm-s laiemalt tuntud lmsm.-volgasoome ühissõnade tähendus on liivis säilinud volgasm. keeltega ühisena, nimetatagu lv. *salaļ* 'varas', *salāndā* 'varastada' ~ mrd. *salams* 'stehlen, wegstehlen' (Paasonen, Mordwin. Chrestom.), lv. *vīri (vī'ri)* 'gelb' ~ mrd. *ožo* 'bleichgelb, gelblich; gelbsucht' (Paasonen, Vähäis. Kirjelm. XXIV, 42; mujal lmsm-s sama tüve tähendus on 'roheline', vrd. sm. *vihred*). Kuid kui isegi tühjendavalt katsuda kokku võtta kõik seni tuntud lv.-volgasoome leksikaalsed ühismendid, siis ikkagi nad kuidagi ei suuda tõestada lv. ja volgasm. keelte erilist lähedust teineteisele. Oma rikkalikkude murretega rohkesti muinast sm.-ugri sõnapärandit talletanud eesti ja eriti soome keeles on võrratult enam vastavat ühisainest volgasoomega, nii et võimatuna tundub, et kunagi faktilise materjali põhjal õnnestub veenvalt tõestada ülemalpuudutatud geograafilisel kaalutusil võima-

likku oletust. Liiatigi kuna ka lv. keele võõrais kammitsais vaesunud ja kulunud morfoloogiline ehitus ei paku selleks oma tuge.

Nõnda ka alljärgnevad mõne seni tumeda lv. (resp. lõunaeesti) sõna selgitamiskatsed oma vähearvulisuses ja võimalikus ekslikkuses ei sea endale mingi põhimõttelisema probleemi lahendamise väljavaateid, vaid elavad igafüks omaette elu.

1. Lv. *siskā* pr. *siškāb* 'torgata, pista'

(Kettunen'i käsikirjalisel andmeil), *sūsk* pr. *sūskāb*, Salatsi lv. *tusk* pr. *tuskub* 'stechen, abstechen; schlachten; necken' (Sjögren-Wiedemann'i sõnaraamatus) võtame esimesena kõne alla, kuna selle volgasoome vaste on sama hästi kui juba konstateeritud varemalt. Nimelt on ühendatud tšer. verb *šāškam*, *šūška-m* 'einstecken, einstopfen, einpressen, hineinquetschen, hineindrängen jne.' e. vastega *sūskama* (vt. Wichmann, Tschere. Texte mit Wörterverzeichnis, sõnaloetelu), millele muidugi liitub eestist veel teisendeid *suskama* 'stechen, stecken, stochern, stossen, „fuscheln“' (Wied.), *tsuskama*, *tsuška* ja vaidlematult ka lv. *siskā*, (< *sūskā*), *sūsk*. Sm. *sysātā* 'tõugata' verbil, mis paistab olevat lähedane kõnealustele e.-lv. verbidele, on oma erinev etümoloogia.

2. Lv. *peislā* '(ennast) soendada', *peistā*,

prees. *pejstāb* 'soendada' (Kettunen), *peisl*, *peislā*, prees. *peislāb* 'sich wärmen, sich erwärmen', *peist*, gewöhnl. *paist* gesprochen¹, pr. *pēstāb*, (Salatsi lv.) *peistub* 'wärmen, erwärmen, aufwärmen, heizen' sõnaperega kuuluvad ilmsesti ühte eL-st Wiedemann'i järelle *pēz* g. *pēzu* 'Versteck', *pēzu pugema* 'sich verstecken', *pēzima*, *pēzümā* 'warm werden', (luulekeeles) 'gerinnen', *pēzitama*, *pēzütāmā* 'erwärmen, wärmen, aufwärmen', *pēzlemā* 'sich wärmen'. I silbi *ej* ~ *ē* vahelduse puhul vrd. eL *pētmd* ~ *peitma*, lv. *pejttā*. Muist

¹ *paist*, eesti *paistma* (vrd. Wiedemann'il *ennast sõjaks p. tule ēs* 'sich vor dem Feuer wärmen') on siin ekslikult rinnastatud juhusliku semasioloogilise läheduse tõttu.

lmsm. keelist pole vastavat sõnatüve silma puutunud, küll aga näikse sel sugulane leiduvat mordvas, kust *P a a s o n e n* (Mordv. Chr., sõnastik) tunneb sõna *pši, piši* 'heiss; hitze', vrd. ka *B u d e n z' il* (Nyelvt. Közl. V, 215) *pisi, psi* 'forró, hév', sellest edasituletunud verbid *psilgëdan, pisilgadan* 'meghevülni', *pisilgavtan* 'hevíténi' jm. Võrreldavate mordva ja lmsm. sõnade tähenduslik lähedus ei vaja pikemat selgitust. Häälikulisel võrdlusel peab mõne sõnaga peatuma. Sõnaalgulise *p-* suhtes lmsm-s ja mrd-s vrd. mrdE *pel*, mrdM *pél* 'Seite' ja e. *peel*, sm. *pieli*, mrdE *pél, péjel*, mrdM *péjəl* 'Wolke' ja e. *pilv*, sm. *pilvi*. Kui l. silbi algseks vokalismiks oletada *ē*, siis on samuti mrd. *i* selle võimalik vaste, vrd. mrdE *nilems*, mrdM *nílāms* 'verschlingen, verschlucken' ja e. *neelama*, sm. *niellä*, mrdE *pīle*, mrdM *pīlē* 'Ohr' ja sm. *pielus* 'padi' < **pēlus* jm. Kui aga l. silbis pidada algsemaks *eĭ-d*, mis tõenäosem, siis leiab see tõestuse paralleelis e. *seitse*, sm. *seitse(mā)n* ~ mrd. *štšem, šišəm* 'sieben'. Viimane mrd. sõna viitab ühtlasi ka, millisest lähtest tuleb otsida sõnaseesmise e.-lv. *-s-* ~ mrd. *-š-* algupära käsitledavas *pees* (*pēz*), *piši* sõnas: selleks on olnud sm.-ugri palataalaffrikaat *-č-* (*-tš-*), mille ootuspäraseks järeltulijaks on lmsm-s *-ts-*, *-s-* ja mordvas ms. *-š-* (vt. *Toivonen*, *Inlaut. Affrik.* 226, 228). Algsm. vokaalidevahelise *-s-* ootuspärane järglane lv-s oleks *-z-*, kuid kõnesoleval korral on sisekao tõttu helitus hääliknaabruses häälikuseaduslikult *-s-*: *pejslā* < **pejstlā* < **pejšüttel-*, *pejstā* < **pejšüttā-*; *pejslā* kujus *-stl-* > *-sl-* arengu illustreerimiseks võrreldagu lv. *sūrslā* < **sūrstlā* ~ e. *suurustella*, lv. *puslā* < **pusklā* ~ e. *pusklen, puselda*.

Mrd. *piši* sn. etümoloogiat kaugemais sugukeelis jälgib *Wichmann*, FUF XI 219, viies ta sm.-ugri *-s-*liste sõnade alla, kuid niisugusel korral ootaksime mrd. **piži-* (vt. *Szinnyei*' Sprw.² 37 mrd. *ótžir* ~ e. *vasar*).

3. Lv. *nodāl* 'nõges'

(*Kettunen*'i andmeil), *nodāl* pl. *nodāld*, *Salatsi nodāl* 'Nessel' (*Sjögr. - Wied.*) sõna algupära on seni selgusetu. Lv. rohkete läti laenude hulka see ilmsesti ei kuulu, sest

nõgese nimetus lätis on *nātre, nātre, nātra, nātra* jne. 'Nessel' (M ü h l e n b a c h - E n d z e l i n 'i sõnaraam.) on häälikuliselt liiga kaugel. Küll aga võib kerkida küsimus, kas lv. *nodāl-i* vasteks ei võiks pidada tšer. sõna *nū-ž* 'die Nessel' (R a m s t e d t, Bergtscherem. Sprachstudien, sõnaloendis), *nuž* 'nessel' (W i c h m a n n, Tšer. Texte mit Wörterverz.), *nū-žer* 'nesselgesträuch'. Häälikulisi takistusi selleks pole: lmsm. *o* ~ tšer. *u* vahelduse puhul l. silbis vrd. e. *koda*, sm. *kota* ~ tšer. *kū-dā* 'die tscheremissische sommerhütte', e. *kotkas*, sm. *kotka*, lv. *kuoļkānāz* (*o > uo*) ~ tšer. *ku-tš-kāž*, *ku-tkāž* 'adler' jne.; lv. *-d-* (< *-t-* lmsm.) ~ tšer. *ž* sõna sees on mõlemad võinud lähtuda ühisest sm.-ugri kakumi-naalaffrikaadist *-č-* (*-lš-*), vrd. T o i v o n e n, Inlaut. Affrik. 208, 212. Lv. sõnas leiduv *-l* võiks olla sm.-ugri *l*-deminutiivsuffiks, mille kohta vt. W i c h m a n n, JSFOu XXX, 6, 19–20.

4. Lv. *tabār* pl. *tabārd* ~ *tabārād* '(looma, linnu) saba' (Kettunen'i andmeil), *tabār* pl. *tabārd*, Salatsi *taber, tāber* 'Schweif, Schwanz' sõna sugulaseks tohiks vahest pidada tšer. *tup* 'der Rücken', *tupārda* 'das Rückgrat od. Rückenmark' (R a m s t e d t, Bergtscher. Sprachst., sõnastik), *tup* 'rücken' (W i c h m a n n, Tšer. Texte). Lmsm. *a-* tšer. *u* vastavuse puhul l. silbis vrd. e. *vars*, sm. *varsi* ~ tšer. *βu-rdā* 'schaft, stiel, stengel', sm. *sasu* ~ tšer. *šuž* 'das poröse im knochen, im holz usw.', e. *halb*, sm. *halpa* ~ tšer. *šulōā* 'billig', e. *sarv*, sm. *sarvi* ~ tšer. *šur* 'horn' (W i c h m a n n, l. c.). Nii lv. sõnaseesmine *-b-* (< *-p-*) kui ka tšer. *p* võivad lähtunud olla ühisest sm.-ugri *-p-*st, vt. Szinnye'i NyH⁶ 38 ja Sprw.² 33 (tšer. *šapā, šopo*, vrd. ka W i c h m a n n 'il l. c. näidet *ša-pi* 'espe' ~ e. *haab*, sm. *haapa*). Kõnealune lv. sõna *tabār* on lisaks edasi tuletunud deminutiivsuffiksiga *-ra, ro* (? vrd. ka tšer. *tupārda* R a m s t e d t 'il), mille kohta vt. näit. W i c h m a n n 'i uurimust JSFOu XXX, 6, 21–2. Semasioloogilise erivuse 'saba' (lv.) ~ 'selg', 'selgroog' puhul sobib paralleelina mainida teist täpselt sama-sugust: e. *händ*, sm. *hāntā*, lv. *ānda* 'stachel (von insecten)' ~ wog. *šāš* jne., ostj. *tšāntš* jne. 'rücken' (vt. T o i v o n e n, Inlaut. Affrik. 114).

Mingisuguses häälikuliselt raskesti seletatavas ühenduses käsiteldava lv. sõnaga tunnukse olevat ka teistes lmsm. keeltes esinev *s*-alguline *saba* (e.), *saparo* (sm.) sõnapere (ms. näit. Kettunen on neid rinnastanud oma lv. keele loenguil Tartus), kuid lootusetu oleks siin seekord selle mõistatusliku häälikulise probleemi lahendamise katse (nagu see näit. veel esineb sõnus lv. *tarâbâz* ~ e. *sarapuu*, vrd. ülemal lv. *türgâz* ~ mrd. *tolga*). Pealegi on e. *saba*, sm. *saparo* sõnul oma küsimärgiline eri etümoloogia (vt. Paasonen, *s-Laute* 83, kus viimastega on kahtlevalt rinnastatud votj. *şur* 'arsch, after, hinterteil').

5. Lv. *va'ntlâ*, *va'nttâl*, *va'ñklâ* 'vaadata'

(Kettunen'i järele), *va'ntl* pr. *va'ntlâb*, *va'ntl* pr. *va'ntklâb*, Salatsi *va'ntild* pr. *va'ntlub* 'sehen, blicken, schauen; besuchen; nachstellen', *van* 'siehe da!', *vañ* 'siehe! aufgeschaut!' (Sjögr.-Wied.) verb võiks tulla rinnastamisele oma tähendusvastega mordvas *vanan* 'nézni, óvni, órizni', frekventatiivsena *vanëndan*, *vanondan*, *vannan*, *vankšnan*, *vanftan* 'óvni, kímélni valamit' (Budeniz, Nyelvt. Közl. V, sõnastik), mrdE *vanoms*, mrdM *vanâms* 'schauen, betrachten, besehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen', frekvent. *vanândâms* 'betrachten, nachschauen', *vanstoms*, *vanflums* 'aufpassen, -lauern, belauern' (Paasonen, Mordw. Chr.). Võrdluse tähenduslik külg ei vaja ligemat käsitelu, häälikulises suhtes samuti lmsm. *van-* ~ mrd. *van-* on vaidlematult rinnastatavad (vrd. sm. *vala* ~ mrd. *val* 'wort', e. *vares*, sm. *varis* ~ mrd. *varši*, *varšej*, *varaka* 'krähe' jm. Paasonen'il l. c.). Lv. *va'ntlâ* (> *va'ñklâ* hilisem) on frekventatiivne faktiivtuletuslik verb (< **vanittelę-*, ? **vanojt-tele-*), vrd. ka faktiivset kuju mrd. pool *vanftan*, *vanftums*, Liivi *va'ntlâ* verbiga on võrreldud sm. sõna *vaania* 'luurata, varitseda', mille siiakuulumine on semasioloogiliselt (vrd. mrd. tähendusnüansse!) väga hästi võimalik, ka häälikuliselt vähe võõrastavana paistev lv.-sm. *a* ~ *ã* vaheldus ei pane sellele võimalusele kindlat vetot (vrd. e. *parm* ~ sm. *paarma*, e. *tüdi[ne]da* ~ sm. *tyytyä* jm. vokaalikvantiteedi vaheldusi lmsm. 1. silbis).

6. Lv. *īrda*, *īrdaṣṣpīedāg* 'mesipuu metsas'

(Kettunen), *īrda* pl. *īrdaḍ* 'Bienenstock im Walde', *i vapsi* 'grosse Horniss, *Vespa Crabro L.*' (Sjögr.-Wied.) sõnale pole teada vastet teistes lmsm. keeltes. Sm. *irti* 'lahti', *irtonainen*, *irrala(an)* jne. sõnapere ja selle vasted karjala-aunuses ning vepsas võiksid häälikuliselt väga hästi olla tema sugulasiks, kuid semasioloogilisest küljest oleks selline rinnastus raske ja kunstlik. Seevastu võiks kõnealuse lv. sõnaga ühte kuuluda tšeremissi verb *urδem*, β^o.*rdem*, β^o.*de-m* 'halten, unterhalten, ernähren, pflegen, erziehen' (Wichmann, Tscher. Texte, sõnast.), täheldatagu eriti *urδāmā*: mü^o.*k^oš-urδāmā* 'bienenzucht' (ibid.), *urdaš*, *em* 'bei sich behalten, warten, pflegen', *mük^oš-urδ^omāš* 'die Bienenzucht' (Ramstedt, Bergtscher. Sprachst., sõnast.). Ilmse tähendusliku kokkukuuluvuse juures pole tõenäoselt ka häälikulisi takistusi nende lv. ja tšer. sõnade rinnastamiseks: lmsm. *i* (> lv. *i* hiliselt) ~ tšer. *u* võimalikus vastavuses tõendamiseks võrreldagu sm. *sisar* ~ tšer. *šūžar* (~šāžar, šūžar) 'jüngere schwester', e. *tihane*, sm. *tiainen* ~ tšer. *tsu-ña* 'meise (Parus)' (Wichmann, m. t. sõnastiku rinnastused); sm.-ugri *-rt-* ootuspäraseks vasteks tšer-s on *-rd-* (vt. Paasonen, Beitr. 93), liivis see *-rt-* > *-rd-*.

7. Lv. *ūrgā*, prees. *ūrgāB*,

lvLn *ūrgub* 'põgeneda', *siest sakšäst amād.ūrgist* (Kettunen), *urg* pr. *ūrgāB*, Salatsi *urgub* 'fliehen, laufen, sich zurückziehen, meiden, Zuflucht suchen; sich verbergen, verstecken', *urgiji* 'Läufing' (Sjögr.-Wied.) — see verb näikse olevat lv-s erak muude lmsm. keeltega võrreldes. Nii tähenduslikult kui ka häälikuliselt lähedane sugulane pakundub talle mordvast, kus leiame verbi mrdE *orgodems*, mrdM (*v*)*ofgādems* 'fliehen, entfliehen, die flucht ergreifen' (Paasonen, Mordw. Chr., sõnast.; seal on küsimärgiga võrdluseks esitatud e. *ūrgama*). Lmsm. *u* ~ mrd. *o* vahelduse puhul võrreldagu sm. *kulkea* ~ mrd. *kolgāms* *kolgāms* 'triefen, rinnen jne.', e. *tuli* ~ mrd. *tol* 'feuer', e. *sulg*, sm. *sulka* ~ mrd. *tolga* 'feder' (Paasonen, ibid.), neissamus

näiteis peegeldub ka lmsm. *k* (> lv. *g*) ja mrd. *g* ootuspärane vastavus kõnealuses sõnas.

8. Lv. *tsīrlīnd* 'lõoke',

tširliņķki id. (Kettunen), *tsīrlind* pl. *tsīrlindād*, *tširliņki* pl. *tširliņkist*, Salatsi *tsirliņki* 'Lerche' (Sjögr.-Wied.), kuigi see sõna liivis on tugevasti deskriptiivse iseloomuga ja tal näikse puuduvat vasted muis lmsm. keelis, võiks olla vana kultuursõna. Sugulasena võrdlemiseks pakundub tähenduslikult täiesti kattuv tšer. *тѣри* 'die Lerche, die Feldlerche' (Ramstedt, Bergtscher. Sprachstudien). Rinnastuse häälikulise külje puhul tarvitseb vahest ainult tähendada, et sõnaalgulist *ts-*, *tš-i* lmsm. keelis (välja arvatud juhud, kus korda läheb teda sekundaarseks osutada) peetakse sm.-ugri palataalaffrikaadi *tš-* (*č*) järeltulijaks. Niisugusele seisukohale on asunud Wichmann, FUF XI 285 karj. *tš*, aun. *tš*, veps. *tš* ja eL *ts* suhtes, sama võiks vahest maksa siis käesoleval puhul ka liivi kohta. Tšer-s on sama sm.-ugri sõnaalgulise affrikaadi üheks ootuspäraseks vasteks *tš* (resp. *t* Ramstedt'il), nagu kõnealuses sõnas leiame.

Käsiteldava sn. onomatopoeetne iseloom ja lv. sõnaalgulise *tš-* algupära küsitavus (see esineb ainult deskriptiiv- ja lt. laen-sõnus) teevad muidugi selle sõnaseletuskatse väga problemaatseks, mitme küsimärgiga varustatuks. Lisaks sellele seltsib veel asjaolu, et sama sõna võiks väga usutavalt pidada ka laenuks lätist, kus esineb *cīrulis*, *ctrvulis*, *ctrvouls*, *cīrvels* 'die Lerche' (Mühlenbach-Endzelin'i sõnarm.). Endzelin tähendab oma etimoloogilises märkuses selle lt. sõna kohta järgmist: 'Li. dial. *cyrulys* vielleicht ein Kuronismus (neben echt li. *vyturys* od. *vieversys*; unklar ist das Verhältnis zu finn. *kirvi* „Lerche“. Im übrigen wohl eine Lautnachahmung: vgl. sloven *čiriti* „zirpen“, r. *чирюкаты* „zwitschern, zirpen“, bulg. *чирпица* „Haubenlerche“. Nii siis sõna esineb indoeur. poolt väljaspool lätit ainult leedu murdeis arvatavasti lt. laenuna ja Endzelingi näikse võimalikuks pidavat asetada teda mingisse ühendusse lmsm. keeltega (vrd. sm. *kirvi*), arvatavasti mingisse laenuvahekorda. Kas siis *dubitatis dubitandis* ei

võiks õige ettevaatlikult mõelda lt. sõna laenumist liivist, kui teatav võimalus näikse olevat pidada lv. kõnealust lõokesenimetust genuinseks sm.-ugriliseks.

9. Lõunaeesti *pidal* g. *pidali* 'Blutegel',

püttäl g. *püdüälä* id., *püdüäl* (püdüäl) g. *püdüälä* 'unächter Blutegel (*Hirudo sanguisuga* L.)' (Wied.), *püttäl* g. *püdüälä* (Saareste, LVKI 77, sealsamas ligemalt selle sõna levingu kohta eL-s) sõna on Saareste (LVKI 77—8) seletanud teatava kahtlusega nii, et '*püttäl*, *pidal* on varemalt genitiiv-attribuudina mingis nimetuses nagu **pidali-us'* (-*madü*), s. o. hospitalites arstimisel tarvitav uss (vrd. ka *apteegikaan*'. See iseenesest usutavana näiv seletusvõimalus langeks aga ära ja 'kaani' tähendaval *pidal*-sõnal võiks olla ainult niipalju ühist (*hos*)*pidaliga*, kuivõrra ta rahvaetimoloogilisel teel on viimasega liitunud, — kui paika peaks pidama tema võimalik ühtekuuluvus kaani nimetusega mordvas. Budenz'i mordva sõnastik (Nyelvt. Közl. V) annab sellisena sõna *pedli* 'piócza, nadály', samuti leidub see Paasonen'il (Mordw. Lautl. 63) kujudes *pedlej*, *bedli*, > *päljij* 'blutegel'. Kõnealuste e. ja mrd. sõnade semasioloogilisest kattuvusest rääkimata pole ka häälikulises suhtes nende ühendamiseks mingeid takistusi: mrd. *ped-* ~ e. *pid-* (< *pit-*, eL *pit-* > *pütt-* edasiareng assimilatoorselt nagu sõnas *pümme* 'pime') vastavusega kohtume näit. mrdE *pedäms* 'sich angeschlossen, ankleben jne.' ~ e. *pidama*, sm. *pitää* sõnus ning ka muidu on mrd. e lmsm. i sagedane vaste (mrdE *meks* 'warum; dass' ~ e. *miks*, sm. *miksi*; mrdE *lezdems* 'hinzufügen, vermehren; helfen' ~ e. *lisada*, sm. *lisätä* jm., vt. Paasonen, Mordw. Chr.).

Samas ühenduses ei saa hoopis mainimata mööda minna — ja seepärast õieti on põhjust e. *pidal*-sõna käsitleda siin lv. sõnade reas — lv. kaaninimetisest *pizār* 'verekaan' (Kettunen'i andmeil), *pizār* pl. *pizārd* 'Blutegel' (Sjögr.-Wied.), mille Saareste juba l. c. on tõrjuvalt rinnastanud e. *pidal*-sõnaga. Kui tahaksime nende e. ja lv. sõnade ühtekuuluvust häälikuliselt tõestada katsuda, siis *l* ~ *r* vaheldus kui võimalik suffiksivahelduslik nähtus (vrd. sm. *kotelo* ~

kotero, atula - atura jm.) ei teeks ülesaatuid raskusi, kuid sõnaseemise *-z- (< -s-)* ~ *-d- (< -t-)* võrdlemisel pörkame kokku peaaegu ülepääsematusega. Äärmisel juhul on võimalik siiski, et mingi ebaharilik ja raskestimõistetav häälikuline analoogia *vesi: vetelä, vetehen, tosi: *totehen* jne. tüüpi *s-t* vahelduste kaudu on võimaldanud ootuspäraselt *t*-lt *s*-le siirdumise käesoleval juhul (vrd. e. *sees*, vana kkl. *sides* ~ sm. *sisässä* — kuigi siin on proportsioonanaloožiaga *d* tekkimist hoopis kergem seletada). Kuid seda seletusvõimalust ei saa võtta kuigi tõsiselt, ja nii peame lv. kõnesoleva sõna puhul, nii lähedane kui see ka ei tunduks e. *pidal*-ile semasioloogiliselt, konstateerima: *non liquet*.

J. Mägiste.

Keel ja loogika.

3

8. Sõnatähenduse probleem. Kas keeleteaduslik tähendusõpetus või mõisteõpetus? Sõnatähenduse ja mõiste vahekorid viib meid ligidale loogika küsimustikule. Võime näha neid kohti, kus traditsiooniline loogiline mõisteõpetus enam ei rahulda ja nagu ta ikka veel, arvestamata käimasolevaid loogika põhimõistete ümberhindamiskatseid, esineb käsiraamatuis ühenduses abstraktsiooniteooriaga ja õpetusega „üldusest“. Loogika põhi-vaadete uuendamiskatseid aga viivad paratamatult küsimusele, kas loogika mõisteõpetus ei eelda keelelise mõistemoodustamise teooriat.

Me kahtlesime (vt. punkt 7) kas sõnatähendust on võimalik käsitada kui kindlakujulist ühikut, mida nagu terminit oleks võimalik definitooriliselt fikseerida. Sõnale kui sõnale omase tähenduse mõistmine toimub selle mõistmisega, millises sihis ja kuidas ühes sõnas midagi on ütatud (üttama = ansprechen).

Žesti „tähendust“ võime mõista näiteks kui „nõusolekut“. Sõnatähendust ei saa nii lihtsalt tabada ja iseloomustada. Sõnatähendust saame tabada ainult seega, et seda toime viime. Muidugi on sõnatähendusel tendents kinnistuda „leksikaalseks“ tähenduseks, kuid sellega ei tarvitse sõna veel muutuda terminiks. Sest sõna saab terminiks, kui ta tähistab (tähistama = bezeichnen) mõistet, mida me selle või teise sõnaga kui tema märgiga (märk = Zeichen, signe) siiduda võime. Mõistet, mis ju sõnaga ainult seotud ja

mida ka kuidagi teisiti sümboliseerida võib, ei saa nagu tähendust käsitada intentsionaalsusena, mida me sõnaga toime viime¹.

Mis tähendus on, selle kohta on võimatu leida olemasolevas kirjanduses üksmeelset vastust. (Ainult selle tõttu võivadki keeleteadlased vaielda, kas tähendusõpetust ei tule asendada mõisteõpetusega.) Kui kõneleme keelelisest tähendusest, siis peame küll mõnma, et siin tähenduse kandjaks on sõna.

Käsitades sõna kui keele viimset ühikut, millega oluliselt, mitte ainult assotsiatiivselt, on ühendatud teatud sisaldis, võime öelda, et sõna on keele omanduse osa. Keeleteaduses pole mitte otstarbekohane ega isegi õige, kui me sõna samastame häälikumärgiga (Lautzeichen). Samuti teiselt poolt pole otstarbekohane keelefilosoofias sõna kui märki seostada märgi ja sümboli küsimusega üldse (vt. p. 1).

Ei kellegi teise kui F. de Saussure'i juures pole leida teravmeelsemat ja veenvamat selgitust selle sisemiste suhete põimendi kohta, mis valitseb sõna kui märgi ja sõna sisaldise vahel. Ta käsitleb keelt kui märkide (signe) süsteemi ja peab märgile oluliseks, et ta sisemiselt (intimement) ühendab „mõtet“ (sens, concept, idée) akustilise pildiga (image acoustique). Signe on keeleline ühik (mida võiksime nimetada ka „sõnaks“), ta tähistab totaalsust, mille mõlemad osad (concept ja image acoustique) on psüühilised ja moodustavad tähendatu (signifié) ja tähendava (signifiant)².

Need F. de Saussure'i arutlused viivad üle psühhologistliku keelekäsitluse alles siis, kui õpetust märkidest ühendada tema õpetusega artikulatsioonist (vt. p. 3.) ja keelest kui süsteemist (vt. allapoole).

Kuid kas tähendus ongi midagi muud kui kuulumispildi vastaspool = signifikatsioon? [Elle (la signification) n'est ... que la contre-partie de l'image auditive]³. Ja tõepoolest võime leida kõige viimase aja keeleküsimumi arutlevais teostes ligidaid mõttesugulusi⁴. Ometi on siin „tähenduse“ mõistesse mitu asjaolu kokku arvatud, mida vaja üksteisest lahti koorida.

¹ Vt. H. Lipps: Untersuchungen zur Phänomenologie der Erkenntnis. Zweiter Teil (Bonn 1929), lk. 19 jj.

² F. de Saussure, samas lk. 97 jj.

³ F. de Saussure, samas lk. 158.

⁴ Vrd. näiteks H. Ammann, samas I, lk. 53: „Bedeutung ist das, was man bei dem Worte denkt — nicht der durch das Wort bezeichnete Gegenstand, an den man denkt“. Vrd. samuti Weisgerber: Muttersprache als Geistesbildung (Göttingen 1929), lk. 34.

Märgistus, resp. tähistus, on sihitud esemele, mida märgistatakse või tähistatakse. Aga sõna tähendus alles määrab selle esemete kogumi, mille märgistuseks või tähistuseks sõna tarvitada võib¹. Tähenduse kui sõna substantsi erinevust tähistusest võib leida eriliselt selles, kuidas ta ise enast kannab, ega pole mitte ainult viide millelegi, mis sõnale preeksisteerib, samuti nagu teda ei saa abstraktsiooni abil sõna tarvitamise aktuaalsusest omandada². Küll võivad aga tarvitamisjuhud aidata sõnatähenduse jälgimist ja mõttelist fikseerimist. Siin võiks tähelepanu juhtida asjaolule, mis süstemaatiliselt kuuluks teise seosesse, nimelt sellele, kuidas emakeele sõnade tarvitamises näiteks nn. verbaalset põhitähendust omandame aktsioonis justkui mitmekesiste ja ajalooliselt muutuvate tähendusvarjundite organisatsioonikeskust. See on üldisim käsitus sõnatähendusest. Ka Sokrates'e menetlus, *διαλέγεσθαι*, põhjeneb osaliselt sel asjaolul.

Sõnatähenduse otsinguil konstateerib A m m a n n, et me elame nimestatud (nimestama = benennen) asjade maailmas. Kuid see, mida nimetatakse, ei ole mitte üksikasi ega ühe soo (Gattung) asjade kogum, vaid „asi“ („das“ Ding). Nimestus taotleb asja „ideed“; nimestatud asjade taga seisab tüüpilistes ühikutes kujutletud sugude (Gattungen) maailm³.

Keeleteaduslikule tähendusõpetusele on ette heidetud, et tähenduse mõiste on liialt mitmepalgeline ega vii seepärast soovitud tulemustele⁴. Käesolev arutlus on algusest peale rõhutanud asjaolu, mille ignoreerimine on olnud säärase etteheite põhjustajaks, nimelt sõna ja tähenduse (mõiste, idee) sisemisele põimendile. Ometi ei saa salata, et tähenduse mõistes on palju seiku kokku sulatatud. Weisgerber tahab asendada tähendusõpetust mõisteõpetusega. Ta võtab mõistet kui sõnatähendust ja nihutab sellise mõiste üsna ligidale loogilisele mõistele (kitsamas mõttes).

Siiski tekib kahtlus, kas ei sünni sama palju raskusi ja segadusi mõisteõpetusega, sest ka mõiste on liigselt koormatud käsitus. Seepärast peab küsima, kas ei saa tuua selgust asjaolusse ka siis, kui säilitatakse niihästi tähenduse kui ka mõiste mõisted.

Esiialgu näib kõik korras olevat, kui keeleühiku, sõna,

¹ Vt. H. A m m a n n, samas lk. 53.

² Vt. A m m a n n'i sõna (Wort) ja väljendi (Ausdruck) mõistetist eraldamist. Samas lk. 64.

³ Vt. A m m a n n, samas lk. 81, 84 jj.

⁴ Vt. L. Weisgerber: Die Bedeutungslehre — ein Irrweg der Sprachwissenschaft? Germanisch-Romanische Monatsschrift XV (1927), lk. 161 jj.

koostist nähakse kahes osas: häälikuvorm (Lautform) ehk nimi (Name) ja sisaldis (Inhalt) ehk mõiste (Begriff) ¹. Weisgerber tahab loobuda tarvitamast mõistet „sõna-tähendus“ ja kõnelda ainult nimetähendusest (Bedeutung eines Namens). See viimane oleks nime funktsioon viidata sõnasisaldisele ². „Bedeutung gibt es im Worte, und zwar als eine Funktion des lautlichen Teiles; „Bedeutung“ geht immer vom lautlichen, Bedeutenden, aus, und bedeutet den inhaltlichen Teil, insofern er auf den lautlichen als sein Zeichen bezogen ist“ ³.

Kuid see tähenduse käsitus jääb liialt formaalseks. Suhe sõna häälelise ja sisulise külje vahel, see nime funktsioon viidata sisaldisele on erinev sõnades, sõnadeliidikes. Sõnad erinevad just selle poolest, kuidas ühes sõnas on midagi taotletud. Nad erinevad selle poolest, et mõned sõnad on näiteks „nimed“, kuna teistes midagi väljendatakse ⁴. Näit. teatud aine nimi on raud ja teatud värvi nimi sinine. Aine kõrval võib sõnas määritletud olla liik, näit. sõnas „lövi“. Ja kui siis tahetakse nime tähendust fikseerida kui nime funktsiooni viidata sõnasisaldisele, siis koondatagu peaarõhk just selle suhte enda erinevuse selgitamisele. Loo-gilise mõiste ja keelelise mõiste vahekorras kujuneb just see suhe mõõduandvaks, nn. „tunnuste õpetuses“.

Esimene asjaolu, mis siin nõuab selgitust, seisab selles, et see, mida ja kuidas sõna määritleb, sõnast endast käsita-tav on, et sõna on see, mida temas on ütatud, et olemise modaliteete võime sõnas endas käsitada ⁵. Isegi nomen pro-prium ei ole ainult märk, kuigi tal ei ole isepärast sisaldist. Kuid just sellelt, et ta otseselt (proprie) nimetab, jääb ta ehtsaks keeleliseks kujundiks.

Ka säärase tähenduse käsituse puhul ei saa küllaft tooni-tada seda, et erinevat viisi sõnas midagi taotleda peab võtma sisuliselt. Ja siis me ei pääse mööda tähenduse sidumisest nn. sõnasisaldisega.

Siit me tuleme tagasi Ammann'i käsituse juurde idee-dest, mis on ligidases ühenduses tähendusega. Sõnatä-

¹ Vt. L. Weisgerber, samas lk. 181.

² Vt. L. Weisgerber: Muttersprache... lk. 34.

³ Vt. L. Weisgerber: Die Bedeutungslehre... lk. 170.

⁴ Vt. Ammann'i väljendi (Ausdruck) ja tähistuse (Bezeich-nen) kui tähendusprobleemi pooluste eraldamist. Samas lk. 61.

⁵ S. t. ei ole mõtet öelda, et inimkeel asju „nicht objektiv fas-sen und bezeichnen, sondern nur begrifflich formen und in diesem oder jenem Zusammenhang verarbeiten kann“ (Weisgerber: Die Bedeutungslehre... lk. 178).

hendus on siin seostatud keeles kinnistatud maailmapildiga ja ta ei konstitueeru mitte viites reaalsele asjale, vaid selles, mida sõna ütleb (besagt) ja millega ta üksiku eseme käsitust määritleb. Sõna tähendus seisab just selles, et sõna täidetud on osaduskonna tihendatud elamusega, osaduskonna mõtlemisest elustatud ideega. „Bedeutung ist das, was „man“ sich bei dem Worte denkt“, esemeline tähendus on „Gestaltetsein der Idee des Gegenstandes durch die Erlebnisweise der Gesamtheit“¹.

Sõnatähe nduste differentsi otsides ei leia me seda ju mitte tähistatud esemes, vaid just selles viisis, kuidas on sõnas sisuliselt midagi taotletud. Monosemantikad on ses suhtes väga õpetlikud, sest siin on selge, et on taotletud samu ainulisi esemeid. Ka siin on primaarne tähendus, milles „taevast“, „kuud“ jne. ainulistena on võetud. Ka säärase sõnade juures nagu „Tier“ ja „bête“ ei seisa differentsi mitte selles, mida nende sõnadega on tähistatud. Haaratud esemete mahult on mõlemate sõnade mõisted samad. Kuid tähendust põhjendavate elamusviiside erinevus ilmneb kohe, kui nende sõnade ülekantud tarvitamist jälgida, kus „Tier“ tähendab enam nürimeelset-tungilist ja „bête“ enam mõistuselagedat. Prantslased näevad „looma“ erinevust inimesest enam intellektis, sakslased kõlbluses². Vaatamata mõistelisele ühtimisele on nende sõnade tähendus ikkagi suuresti erinev. Ja Ammann väidab, et sõnatähe nduse esemeline tuum, eseme idee, oma mõistelise toime suhtes seisab keskpäigas, selle vahel, mida nimi ütleb (besagt), ja selle vahel, mis on teaduslik mõiste; individuaalse nähtusepildi ja puhta tunnustekompleksi vahel³.

Kuivõrd vastuvõetav õngi säärase sõnatähe nduse mõistelise toime määritlemine, siiski vajab see mõistelus veel ligemat valgustust. Enne aga tuleb veel korra pöörduda pilku eespool kergitatud küsimustele.

Eespool nägime, et sõnasisaldist võidi pidada mõisteks. Ometi peab siis küsima, kuidas on võimalik sõnade (nimede) mõisteid piiritleda ja määritleda. Siin minnakse abi otsima keeleliste tähistuste süsteemidest. Ja tõepoolest on ideoloogiliste sõnastikkude koostamine mitmeti keelemõistete uurimist edasi viinud ja selgust toonud keele sisevormisse (inere Sprachform Humboldt'i järele), millesse on põimendatud ka sõnatähe ndus.

¹ Vt. Ammann, samas lk. 92.

² Vt. Ammann, samas lk. 107.

³ Vt. Ammann, samas lk. 99.

Need, kes kõnelevad sõnasisaldisest kui mõistest, peavad seepärast viitama F. de Saussure'i vastastikuse piirtluse printsiibile kui ühele keeleliste mõistete printsiibile¹. Muide laseb tähendusõpetuse vastaste mõttekäik end mitmes suhtes siduda F. de Saussure'i vaadetega, kuigi nad viimase psühholoogistlikke kalduvusi vahest mitte päriselt omaks ei võta.

F. de Saussure arvab, et keelelist väärtust (valeur), mida ta peab üheks tähenduse (signification) momendiks², saab määritleda ühelt poolt võrreldava sarnasega ja teiselt poolt vahetatava erinevusega. See vaade tuleb „keele“ täielikust ja suletud seosest³. (Vaata vastavat, aga siiski erinevat käsitust Humboldt'i juures p. 4.)

Väärtuse kõige täpsemaks määriluseks on, „olla see, mis teised ei ole“. Sest „keeles on olemas ainult differentid“. Veel enam: „different eeldab üldiselt positiivseid määrilusi, mille vahel ta sünnib (s'établit); aga keeles on ainult differentid ilma positiivsete määrilusteta“. Differentiatsiooni printsiipi võib seega sõnastada: „les caractères de l'unité se confondent avec l'unité elle-même.“ Ja siit tuleb keele kohta: „Keel on vorm, mitte substant“ „La langue est une forme et non une substance“⁴.

Käesoleva kirjutise lühivormi tõttu ei saa me selle teravmeelse kontseptsiooni üksikasju eksplitseerida⁵.

Küll ei taha Weisgerber seda printsiipi pidada ainsaks vahendiks mõistete piirtlusel keeles ja nende maksvuseala määramisel nende tarvitamisel. Kuid põhimõtteline vahe sõnasisaldise kahe erineva käsituse vahel ilmneb kohe mõnel näitel. Weisgerber arvab, et värvimõiste „roheline“ piirtlust võib seletada ainult sel teel: „zum Grün gehört alles, was nicht einerseits ins Gelb, anderseits ins Blau über-

¹ Vt. L. Weisgerber: Muttersprache... lk. 57 ja Bedeutungslehre... lk. 178.

² Vt. F. de Saussure, samas lk. 158 jj.

³ Vt. F. de Saussure, samas lk. 159 „... la langue est un système dont tous les termes sont solidaires et ou la valeur de l'un ne résulte que de la présence simultanée des autres...“

⁴ F. de Saussure, samas lk. 166, 168, 169.

⁵ Kui kaasaegses keelefilosoofias kõneldakse „sõna tähendus-pärasest substantist“ („bedeutungsmässige Substanz des Wortes“), vt. H. Lipps, samas I, 27 ja II, 21, siis peab küll arvama, et siin on mängus F. de Saussure'i kontseptsioonist erinev vaade „sõnale“ kui keelelisele ühikule. Me ei jälgi seda üksikasjalikumalt. Meie eelpoolsete arutluste põhjal võib aga öelda, et näiteks Weisgerber'i käsitusega sõnast võrreldes tuleb meie arutluste erinevus nähtavale just sõnatähenduse mõiste käsituses. F. de Saussure'i kriitikat vaata A. Sechehaye: Les mirages linguistiques. Journal de Psychologie normale et pathologique, lk. 340 jj.

geht“¹. Sellele käsitusele me seame vastu teise, kus näit. sõna „sinine“ tunnetuspärast toime ei nähta mitte niipalju selle värvi eraldamises, teistest värvidest kui nimes „sinine“, kaassisalduvas mingi „spetsiifilise külje“ kategoriaalses antitsipatsioonis“².

Seega võime otsustavat differentsi näha selles, et sõnas endas, tema tähenduspärasest substantsis on võimalik näha ja leida seda kategoriaalset antitsipatsiooni, kuidas ja millises situatsiooni raamistikus millelegi on viidatud. Mõõduandev on siis see, et sõnas kaasa (mõeldud) väljendatud on see eriline aspekt, spetsiifiline külg, mille all asja on võetud. Elulises suhtumises võtame asja ikka millenagi. Me ei võta teda ei individuaalsena ega üldisena, vaid kategoriaalsena. Seda mõtleb vist ka Ammann, kui ta ütleb: „Sõna tähendusühik seisab lõppeks selles, et idee ise ... kujutab mingit tähenduslikkuse, tähtsuse ühikut (Bedeutsamkeitseinheit)“³. Kui me eelpool käsitlesime vaadet tähendusele kui ideele, siis tuleb see siinkohal ligemalt määrilusele. Võime ühes Ammann'iga kõnelda sõnatähenduse intentsionaalsest „tuumast“, mida me saavutame küll erilise sisemise vaatega, kuid mitte kujutlusega. Kujutlused, ka tihendatud, on peamiselt individuaalsed. Kõik need üksikud jooned, mida igaüks individuaalselt erinevalt näit. „maja“ suhtes kujutleb piltidena, juurduvad lõpuks, arvab Ammann, tuntud maja elutähenduslikkuses. Ja see ühe eseme eriline sügav elutähenduslikkuse tunne on iga asjakäsituse ja ideaalsete esemete kujundamise tõukejõud⁴.

9. Sõnatähendus ja mõiste. Alles siin võime ligemalt fikseerida „mõiste“ iseloomu. Alles tähenduse kaudu võime tulla mõiste juurde ja omalt poolt valgustada E. Cassirer'i esitatud nõuet, et loogilis-teadusliku mõistemoodustamise teooria eel käigu keeleliste mõistete teooria⁵. Sest kui loogikal midagi ühist on tunnetamisega ja kui keeles otsitakse tunnetuspärast toime, kui keeles peegeldub see viis, kuidas me oma seisundit ümbruses artikuleerime, siis ei saa loogika mõõda keelelisest mõistete moodustamisest. Formaalne loogika ei tarvitse ju seda teha. Kuid see on ühtlasi tema tähtsuse piir. Sest kui ta võtab mõisteid kui „teravasti määrit-

¹ L. Weisgerber: Muttersprache... lk. 58.

² Vt. H. Lipps: Wortbedeutung und Begriff. Ajak. „Blätter für deutsche Philosophie“ IV. 1, lk. 62.

³ Vt. Ammann, samas lk. 113.

⁴ Vt. Ammann, samas lk. 112, 113.

⁵ Vt. E. Cassirer: Zur Theorie des Begriffs. Ajak. „Kant-Studien“ XXXIII, 1928, lk. 135.

letud tunnuste kogumit“, aga enam edasi ei küsi, mis need tunnused on ja kuidas neid saavutatakse, siis võrdub see loobumisele loogika sidumisest tunnetamisega. Ta eksib, kui arvab tunnuseid käsitada võivat kui antuid. Püüab ta sellele lisaks veel nendest tunnustest sünnitada mõisteid, siis on küll tõenäoline, et ta ei näe asjaolu, kuidas tunnuse saamine eeldab juba seda mõistelisust, mida ta tunnustest tuletada ja defineerida tahab ¹.

Me võime kõnelda tunnustest ühelt poolt ühenduses sõnatähendusega ja teiselt poolt loogilise mõistega (kitsamas mõttes). Loogika on seda sõnatähendustes ilmnevat mõistelisust ignoreerinud. Kui nüüd loogika laiendab oma vaatluseala, siis mitte selleks, et nivelleerida differentsi keelelise mõiste ja loogilise mõiste vahel, vaid et neid teravalt silmitseda. Seepärast tuleb olla ettevaatlik, kui keeleteadlane, teadlik olles keele ja loogika segivahekordadest nn. mõistete suhtes, arvab leidnud olevat lahenduse selles, et „die logischen Begriffe führen nur eine (intellektuelle) Seite zur erreichbaren Vollkommenheit“ ².

Kui eraldame sõnas seda, et ta tähistab (bezeichnet) esemeid ja seda, mis on sõnatähendus, siis võib küll öelda, et need kaks külge sõnas ei ühti iialgi. Ei ole õige, kui arvatakse, et näiteks sugumõiste on „üldine“ sellepärast, et ta tähistab mitmekesisaid, individuaalsete tunnuste poolest erinevaid asju. Ja ka nn. monosemantikad ei ole mitte *i n d i v i d u a a l m õ i s t e d*. „Iga mõistemoodustamine on monosemantiline“, arvab Ammann ³.

Traditsiooniline õpetus mõistete „üldusest“ on küll rajatud puudulikele eeldustele. Ei ole vastuvõetav, kui öeldakse, et näit. sõna „lõvi“ juurde kuulub „mõiste“ lõvi, mille alla, just tema ülduse tõttu, kuulub see ja see lõvi või mis võimaldab nimetada seda või seda lõviks. Nomen proprium ei tähista vahetult asju kui üksikesemeid, ja nomen appellativum ei tee seda mitte ühe nn. üldmõiste vahendusel ⁴. Mitte „mõiste“ pole üldine, vaid sõna tarvitamine on „üldine“.

Aga näiteks ka sõna „puu“ kui üldise mõiste juures peaks võimalik olema leida seda „vaatekohta“, kui teatavat eksistentsiaalset suhtumist asjaga, millelt asja on „mõistetud“ kui puud. Me nägime: kui oli juttu mõistetest sõnatähenduse juures, siis ainult selles mõttes, et sõnatähendust läbi käies või toime viies me leiame aspekti, millelt eksistentsiaalses

¹ Vt. E. Cassirer, samas lk. 134.

² Vt. Weisgerber: Muttersprache... lk. 66.

³ Vt. Ammann, samas lk. 88.

⁴ Vt. selle ja järgmise kohta Lipps: Wortbedeutung und Begriff, lk. 61.

suhtumises asjale on asja võetud „kui...“¹, mitte aga pole mõistet „puu“ tuletatud abstraktsiooni teel kuuse, männi, kase jne. ühistest tunnustest moodustatud okaspuu mõiste kaudu. Tunnustest keeleliste mõistete juures võime ainult kõnelda, kui silmas peame seda „külge“ või „aspekti“, mille all asja on võetud.

Kuid mõistet, mida me sõnaga ainult ühendame, tuleb sellele sõnatähenduses ilmnevale mõistele kui mitte vastu seada, siis vähemalt käsitada kui omaalgupärast nähtust. Me võime keelest kui kultuurilisest süsteemist oma mõtte „väljendamiseks“ võtta ühe või teise sõna. Me võime valida oma tähenduselt enam või vähem vastava sõna. Kuid see sõna tähendus ei ole siin enam mõeldud e v.

Terminite suhtes tunnustest kõneldes peame neid eraldama tunnustest ühenduses sõnatähendusega. Ühe teooria (teoreetilise arutluse) põhjal võime otsustada selles teoorias nähtuste olemuseks kokkuvõetud tunnuste järele ühe juhu kuuluvust või mittekuuluvust mõne mõiste alla. Või teatavate sümptomite järele otsustame selle haiguse pneumonia catarrhalis'eks. Otsus on see, mis siin lisandub.

10. Sõnatähenduse genees ja loogiline akt. Kuigi sõnatähenduse ja mõiste probleem on seotud suurte raskustega ja läbitungimatustega, siiski on Cassirer õieti tunnetanud, et mõistete moodustamine tähistab seda punkti, kus keelefilosoofia ja loogika lõikuvad, ja et sõnatähenduste ja sõnaliikide geneesi valgustamine pakub ainsat vahendit, et selgitada mõiste immanentset mõtet ja tema funktsiooni tunnetuse ehitises².

Cassirer eraldab keele esimese perioodina nn. „puht kvalifitseerivat mõistete moodustamist“, ja mõtleb sellega, et siin nimetamine taotleb ühel vaatlikul (anschaulich) kogusisaldisel üht teatud omadust. Tal on õigus, kui arwab, et nimetamine ei sünni siin mitte sugumõistest. Samuti on tal õigus, kui arwab, et keele loomingule sel järgul ei ole oluline rahulik vaatlemine ja võrdlemine, vaid et keelemõisted seisavad parajasti aktsiooni ja refleksiooni piiril³. See tähendab, teisel sõnul väljendades, et keeleloomingu aktis toimub ajaloolisloov väljendamise ja teo ühinemine. See, mis kuidagi sisemist

¹ Vt. Lipps: Untersuchungen ... I, lk. 23: „Die Art ist nicht etwas „Allgemeines“, was sich als hier und dort vorliegend ergibt, sondern umgekehrt der antizipierte Ansatz für die in „Löwe“ enthaltene Bestimmung.“

² E. Cassirer: Die Philosophie... I, lk. 244.

³ Cassirer, samas lk. 252.

aktiivsust puudutab, mis talle „tähtsaks osutub“, omandab ka keeleliselt tähenduslikkuse ilme. See näib kooskõlas olevat meie eelmiste arutlustega.

Kui kaugele jõuabki Cassirer asjaolu positiivses määritluses! Ta näeb puudulikult. Sest ta isoleerib keeleloomingu sõnatähenduse geneesi ühe konkreet-vaatliku omaduse fikseerimiseks. Kuna võrdselt tühjendavam oleks kujutus, et sõnatähenduse spetsifitseerimist nähakse toimuvat ühest ürgpõhjast, mis küll lõplikult määritlemata, kuid mis ometi kaasa on mõeldud kui ühine ja kui vaimne (konkreetsuse vastandina ja kandva põhjana).

Siinkohal on õpetlik tähelepanu juhtida sellele materjalile, mis on kogutud indoeuroopa keeltest, nimelt juursõnadele meeleliste tajumuste jaoks. Nii esitab Fr. Bechtel¹ „kuulmise“ ja „kõlamise“ (tönen) jaoks juursõnu, millest üks tähendab ‘pingutama’, ‘(spannen)’, teine ligilähedalt ‘wirbelnd bewegen’, kolmas ‘fliessen’, ‘in zitternder Bewegung sein’ — edasi ‘blasen, hauchen, schwellen, quellen, loslassen’. Siin on näha, kuidas kõik need meelelis-konkreetsuses põhjenenud erinevused siiski midagi ühist mõtleavad, kuigi mitte omaette käsitatuna. Nad kõik mõtleavad seda, mida me abstraktselt ütleme näit. sõnaga „kõlama“. Bechtel näeb juursõnade ühele hulgale ühist: ‘Loslassen oder Ergiessen der Stimme’.

Sellesse konkreetse ja abstraktse eraldamise peab seepärast suhtuma kriitiliselt. Muidugi võime ajalist arengut näha arenguks abstraktsele, nii Cassirer’i kui ka näit. Raoul de la Grasserie’ juures². Õigus näib siin jäävat ikkagi Fr. Haase’le, kes oli esimesi etteküündivaid tähendusõpetuse harrastajaid, kes eraldab ürgelised tähendused tuletatutest ja esineste kohta mainib: „... und zwar sind die ursprünglichen Bedeutungen alle sinnlich; jedoch ist zu bemerken, dass die Sinnlichkeit und Geistigkeit zur Zeit der Sprachschöpfung nicht zwei im Bewusstsein des Menschen Gegensätze waren, sondern der Mensch schaut eines im andern zugleich an ohne Sonderung. — Das Gemeinsame wurde empfunden, nicht gewusst“³.

Cassirer näeb edasiminekut keelelisest kvalifitseerivast mõistete moodustamisest järgmisele perioodile, gene-

¹ Vt. Fritz Bechtel: Über die sinnlichen Wahrnehmungen in den indogermanischen Sprachen (Weimar 1879), lk. 67 jj. Vrd. P. Matthes: Sprachform... lk. 87 jj.

² Raoul de la Grasserie: De la psychologie du langage (Paris 1899), lk. 32 jj.

³ Friedrich Haase: Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft (1874), lk. 171.

raliseerivale, selles, kuidas teatud erinevate sõnade rühmi kui ühikuid tähistatakse klassifikatoorilise prefiksi või suffiksiga. Nii on ühine lõpp, -tar (-ter) indoeuroopa sugulusnimedes (pitár, mātár, bhrátar... fater, mater, frater) determinatooriline suffiks, kuivõrd nende abil pitár, mātár jne. ühendatakse üheks klassiks¹. Cassirer'i järele on meil siin tegemist ühe tõeliselt loogilise toiminguga, „võrdluse mõttelise vaatekohaga“². Eeskätt on juba silmatorkav, et puhtloogiline akt — võrdlemine — on siin tehtud keeltloovaks. Ja edasi, kas ei ole üksikus sõnas olemas juba kaasa mõelduna või antitsipeerituna sugulus kui eriline aspekt, millelt need isa, ema, vend jne. on võetud. Sugulus on siin enim aspekt kui võrdluse tulemus.

Kuna me sõnatähenduse mõistelisust nägime selles, kuidas ja millena midagi on võetud, siis võib küll öelda, et loogiline toiming on tegevusse seatud liialt hilja. Aga Cassirer mõtleb loogilist akti kitsamas mõttes. Aga seda, võrdlust teatavalt vaatekohalt, pole just võimalik leida.

Nähtavasti peame eraldama loogilisust kitsamas ja laiemas mõttes. Sõnatähenduse mõistelisusest kõneldes peame silmas eeskätt loogilisust laiemas mõttes. Võrdlus on aga loogiline akt kitsamas mõttes. Sama vahet peame aga rakedama ka mõiste kohta. Mõistelisust laiemas mõttes on võimalik leida sõnatähenduses, kuna teiselt poolt pidime hoiatama selle eest, et sõnatähendusi viiakse liialt ligidale loogilistele mõistetele kitsamas mõttes.

11. Järelsõna. Lause ja otsustus. Me suudame, kuigi suurte pingutustega, eraldada sõnatähendust ja mõistet. Me peame seda suutma. Sest nõue loogilisi küsimusi valgustada ühenduses keeleküsimumustega ei tähenda ju mitte vahede tasandamist ja mahasalgamist, vaid nende selgepiirilisemat nägemist. Tulemuseks on siin; et nähakse seda problemaatilisust, mis on seotud õpetusega mõistete üldusest ja nende moodustamisest abstraktsiooni abil. Silmatorkav oli, et loogilisust laiemas mõttes, mõistelisust, ulatub tagasi sõnatähendustesse. Sõnatähendus ja mõiste on ainult relatiivselt iseseisvad.

Neid asjaolusid on vaja toonitada, sest sagedasti loogikat käsitlevais teostes valitseb neis asjus palju arusaamatusi. Nii esitatakse seal näiteina teaduslike terminite kõrval keele

¹ Vrd. siin ka Zuni-indiaanlaste manual concepts, Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures (1922), lk. 173 jj.

² Cassirer, samas lk. 262 jj.

sõnu, mille tähendused võivad ju kinnistuda, aga sellega veel mitte terminiteks ei saa. Või jälle, nagu fenomenoloogidel, kõik i mõtlemise elemente, ka puht funktsionaalseid, tähistatakse mõisteiks.¹

Me olime sunnitud loobuma neid arutlusi tegemast reljeefsemaks. Neile ridadele oleks olnud suureks kasuks, kui avaramates kirjutise raamides oleks olnud võimalik kõrvutada käesolevaile näit. H. P a u l'i ja W. W u n d t'i keelepsühholoogiat ja vaateid loogika põhiküsimustele. Selle võimaluse puudumine ei luba mitmel puhul neis ridades avaldatud vaateil tõusta eralduvale selgusele. Samuti ei saa need read hellitada ligikaudsetki lootust asiaolude tühiendavale käsitlusele. Küll aga kannab neid lühihingetõmbelisi arutlusi veendumus, et on saavutatud seisukoht, mis lubab kergitatud asjaolusid näha õigemini.

Mõiste ja sõnatähenduse arutlemine keele ja loogika seisukohalt moodustab ainult ühe väikese osa mõlemaid puudutavaist küsimusist. Teise ala, kus vaiadust on tõmmata piire, moodustavad lause ja otsustuse vahekorrad. Ka siin on lugu nii, et loogika mitte küllalt ettevaatlik pole oma triviaalsete näidetega² ja tekitab kalduvust samastada loogilist ja grammatilist liigestust. Otsustuse fenomenoloogiline analüüs peaks näitama, kuidas otsustav teadvus oluliselt on seotud aiaga ja selle tõttu otsustamisakti seisukohalt põhjaneva tähtsuse omandavad just need keelelised väljendised, mis on ühenduses ajavormidega ja aktsiooni liikidega.

Kuid need küsimused kuuluvad teise kirjutise ülesandeks.

[Lõpp]

A. Koort.

Saksa laensõnu eesti käsitöolis-keeles.

Eesti *viplati* etümoloogia.

Ülikooli 1931. a. auhinnatõoga „Eesti ehitusteaduslik sõnavara“ on eesti filoloogias tähelepandavamale kohale nihkunud ms. puusepa-erikeel. Huvi selle ala vastu on ju põhjendatud nii keeleteadlase kui etnograafi seisukohalt, seda enam, et tüüpiline puusepa-amet ning puusepa-keel ja vana ehitusviis on määratud aeglasele hävingule. A. Klein

¹ Vt. A. P f ä n d e r: Logik lk. 165 jj.

² Vt. A m m a n n: J. Stenzels Satztheorie. Ajak. „Philosophischer Anzeiger“ III, II, lk. 175 jj.

oma „Ehitusõpetuses“ ütleb¹: „... tuleb nentida, et puu-
maja eelised kivimaja suhtes on kadumas ja võib loota, et
ligemas tulevikus kaovad sootuks.“ Ning J. S a s s oma
puusepa-terminoloogia uurimuses kurdab², et alamsaksa
puusepa-keel on välja suremas: „Teda varitseb hävimise
hädaoht... muutunud ehitusviisi ja keelelise nivelleerimise
tõttu, mis oleneb ehitustöö ümberkorraldumisest suurette-
võteteks.“

Igatahes on puusepa-keel nihkunud esiplaanile nii välis-
keeleteaduses kui eestigi filoloogias, ning ei oleks vahest
päris huvituseta pilku heita neile sidemeile, mis mõlemaid
ühendavad. Eesti puusepa-terminoloogias leidub ju laen-
sõnu igast ajastust ning allikast: *venituspalk*, *lava*, *aken*
on tulnud slaavi poolt; *sein*, *maja*, *kirves* läti-leedu piir-
konnast; *piit*, *nael*, *mõõt* muinasgermaani allikaist. Kuid
need mõjud on enam juhuslikud. Suurim protsent võõraid
elemente eesti puusepa-terminoloogias on pärit hilisemast
ajastust — alam- ning ülemsaksa keelest. Tsunftide mõju
on olnud igatahes väga intensiivne, ning saksa laensõnu
eesti puusepa-keeles on otse hämmastavalt palju. Piirdugem
siinkohal nende jälgimisega ses osas, mis puutub katuse
ehitamisse.

Seina ülemist palki, millele toetub kogu katuse konst-
ruktsioon, nimetatakse *krantspalgiks* (< saksa *Kranzbalken*,
vt. Schlüter³, lk. 24) ehk *müürlatiks* (< k.-alamsks. *mür-
latte*, S a s s, 76, § 236). Selle külge kinnitatakse *tapiga*
(< k.-alams. *tappe*, Sch.-L.⁴ IV, 511^a) sarikad ehk *paarid*
(< k.-alams. *spare*, Sch.-L. IV, 304^a). Kaks ühtekuuluvat
paari on omavahel ühendatud põikpuuga, mille nimi on
pennipuu ~ *penn* ~ *pend* (< k.-alams. *bent*, *bende*, Borchl.-

¹ Aleksander Klein, Ehitusõpetus. Käsiraamat majaehitajaile, Tal-
linn, 1931, lk. 17.

² Johannes S a s s, Die Sprache des niederdeutschen Zimmermanns,
Hamburg, 1927, lk. XVI.

³ W. Schlüter, Über die Beeinflussung des Estnischen durch das
Deutsche..., SbGEG 1909.

⁴ Karl Schiller, — August L ü b b e n, Mittelniederdeutsches
Wörterbuch, Bremen, 1875 jj.

Lasch¹, 144 sub *bant*, 209 sub *bent*). Suurematel ehitistel on pennipuu ühendatud katuse põhikonstruktsiooniga kahe erilise toe abil. Need toed, resp. toed ühes pennipuuga moodustavad katuse *toolvärgi* (sks. *stülwerk*, Peszler, As. B.², 149; vrd. k.-alams. *stol-*), mida kutsutakse ka *taks-toŕiks* (< k.-alams. *dakstól*, Borchl.-Lasch, 390) või *puu-värgiks* (spetsialiseerumisega < k.-alams. *bûwerk* 'ehitis, ehitamine', Borchl.-Lasch, 384). Paaride põikühendustest nimetagu ka *haampalgid* (< k.-alams. *hanebalke*, Sch.-L. II, 187^a). Paarid on müürlati külge kinnitatud *viplatiga* (< alams. *swipplatte*) ehk *väärlatiga* (? < sks. *Querlatte*), mida nimetatakse ka *titsiks* (< sks. *Stütze*). Sarikatele lüüakse *latte* (< k.-alams. *latte*, Sch.-L. II, 639^b), milleks tarvitatakse *latinaelu* (vrd. k.-alams. *lattennagel*, Sch.-L. II, 640^a). Seda tegevust nimetatakse katuse *roovimiseks* ning lattide ehk *roovikute* kogumõistet — *rooviks* (<< k.-alams. *rôf* 'katus', mis selles tähenduses praegugi veel JMd-s, KJn-s, Vas-s). Roovi asemel öeldakse ka *kaadervärk* (? << sks. *Gatter* 'katus', Sanders³ I, 545^c; ? < *Gatterwerk* 'lattidest võre', *ibid.*). Katust kaetakse *sindlitega* (< k.-alams. *schindele*, Sch.-L. II, 748^a), milleks tarvitatakse *sindlinaelu* (vrd. sks. *Schindelnägel*, Grimm⁴ IX, 189), või katust kaetakse *papiga* (< sks. *Pappe*), kinnitades pappi laudadele *papinaeltega* (vrd. sks. *Pappnägel*). Katuse valmistamine *tsingitud plekist* (sks. *verzinktes Blech*, alams. *blek*) ei kuulu küll enam puusepa tegevuspiirkonda. Linnamajal jäetakse igal juhul katusesse korstnapühkija-*luuk* (< k.-alams. *luke*, Sch.-L. II, 748^a) ning kinnitatakse katuse äärele *renn* (< k.-alams. *renne*, Sch.-L. III, 460^b), mis võib ju ka puust olla.

Vaadeldgem sellest kirjust nimestikust lähemalt üht sõna, oma etümoloogialt huvitavamaid — *viplatti*.

¹ A. Lasch, — C. Borchling, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Hamburg, 1928—.

² W. Peszler, *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung*, Braunschweig, 1906.

³ Daniel Sanders, *Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Leipzig, 1865.

⁴ Jak. u. Wilh. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854 —.

viplatt 'tugi sarika ja müürlati vahel, mis hoiab sarikat kindlalt vinklis'.

Wied. Wb. *wipplatt*, *wipplaat*, *wiitlatt**, *riipslaat* 'schiefe Stütze am Fuss der Dachsparren um sie aufrecht zu halten'.

Manninen**, lk. 14: „sarikad... on toetatud... vipplatiga.“

Murdematerjali põhjal¹ saame õige kirju pildi:

Tüüp *viplāṭ* (I a) on esindatud kaunis rohkesti; me leiame: Tor *viplāṭ*, Tür *viplāṭṭid*², Juu *viplāṭ*, *viplāḍ*², JMd *viplāṭ*, Ris *viplāeḍ*², Jür *viplāḍ* pl. *viplāeḍ*², HJn *viplāeḍ*², HljP *viplā* pl. *viplāḍ*², Kad *viplāḍ*², VMr *viplāeḍ*², SimL *viplāeḍ*², Koe *viplāeḍ*², LaiP *viplāṭṭid*², TrmP *viplāṭṭid*². HJn ning Kad lüliks on Amb teisend *liplāṭṭid*² ³ (I b), millega on loodud ühendus *viplāṭṭi*-alade vahel; isoleeritud on ainult Tor ning Ris murre.

Omaette rühma moodustavad murded, mis esindavad tüüpi *riplāṭ*⁴ (I c). Siiä kuuluvad TrmL², Pal², Lai² *riplāṭṭid*, Ksi² *riplāṭ*, Plt², Pil², SJn *tripplāṭṭid*² ⁵, Pee², Koe² ning JMd *riplāṭṭid* (JMd-s küll segaesindus: *riplāṭṭid*, *viplāṭ*, koguni *vīllaṭ*; Koe-ski *viplāeḍ* ~ *riplāṭṭid*).

Ris *viṭpal* (I d) on kitsapiiriline variant, mis nähtavasti on tekkinud *sammal*-, *vemmal*-tüübi eeskujul. Isoleeritud esineb veel Ran-ski⁶ lühidavokaaliline vorm *viṭs*: *viṭsi* (I e) eL pikavokaalilise normaalesinduse kõrval.

* Sub *latt*! ** I. Manninen, Etnograafiline sõnastik, Tartu, 1925.

¹ Tsitaat põlvneb alati Eesti Keele Arhiivi kogudest, kui eriliselt ei ole nimetatud mõnda teist allikat.

² Prof. A. Saareste' isiklikkudest kogudest.

³ *v* ~ *l* on ju laensõnus sagedane nähtus: *vooster* ~ *looster* 'hurt', *liimeister* ~ *viilmeister*; ei ole aga seegi võimatu, et kaasa on mõjunud meie sõna puhul rahvaetümoloogiline toetumine sõnale *leep* 'augev, mittejärsk'. Vrd. Wied. Wb., Jäm murdekogu, ÖS jt.

⁴ *Vip*- > *rip*- muutuse puhul võib laensõna häälikulise ebastabiilsuse kõrval arvesse tulla jällegi rahvaetümoloogia: poolviltu asetatud *viplatt* võis häälikuliselt ning sisuliselt assotsieeruda sõnaga *rippuma*.

⁵ *k* või *t* lisamine kõnelejale laenuna tunduva sõna algusesse on ju nähtus, mis omane nii eP kui eL murretele, eriti aga siis, kui sõna algab häälikuga *r*: *trull*, *kraspel*, *krunt*, *kliim*...

⁶ Aug. Tamme' auhinnatöö „Ehitusteaduslik sõnavara Rannu murdes“, lk. 12.

Nii saame I tüübi jaoks murrete rühma, mis umbes Pärnust ulatub üle kogu kes- ning põhjaeesti keeleala, Torist Kadrinani, Ristilt Tormani.

Selle tüübi kõrval esineb aga teinegi ja nimelt pika vokaaliga esimeses silbis. Täiesti kindlate äärjoontega ei saa küll piirata tüübi esinemisala: suuri murreterühmi me ei leia, variante on õige palju, pilt on kaunis kirju; tunnuse- nena võiks vahest nimetada ainult seda, et tüüp üldiselt piirdub lõunaeesti murretega.

Me kohtame tüüpi järgmistel aladel: HelP pl. *vīpsi*¹, Ran *vīps*, pl. *vīpsi*¹ ~ *vībzī*^{2 3} (II a), KJn *vīplāṭ* (II b), HelL pl. *vītlātti* (II c)^{1 4}, samuti Vān¹ ning isegi ootusevastaselt JMd *vītlāttid*⁵, Tõs *vēplāttid*¹ (II d) ning viimaks Var *līslāttid*^{1 6} ja Muh *lieplāttid*^{1 6} (II e), kus *-ie-* < *ē* (Muhu dif- tonginemine!). Arvatavasti kuulub siia ka SJn esindus *pīslāttid*¹ (van., uuemate *tripplāttide* kõrval), mis näikse olevat moonutatud *vīps-* ja *vīplāṭ*-tüüpide kontaminatsioon⁷.

Sõna levimisest saame seega juuresoleva pildi (lk. 154)⁸.

Etümoloogilinegi külg ei ole päris lihtne ega sirgjoone- line. Esimese tüübi (*vīplāṭ* ja selle variandid) vasteks tuleb pidada alamsaksa *swipplatten*⁹, kuigi mõisted on

¹ Prof. A. Saareste' isiklikkudest kogudest.

² Vt. August Tamm'e auhinnatöö, lk. 12.

³ Siin Ran-s esineb küll ka teisend *vīps*: *vīpsi*, mis kuulub lühida- vokaalilisse tüüpi.

⁴ Teenuisklusilide vaheldumine on ju laensõnades sagedane: *tiker- ber* ~ *kikerber*, *puumpapikene* ~ *tuumpapikene*, *terpentiin* ~ *terklestiin*, *senterpuur* ~ *senkerpuur*, *pookima* ~ *pootima*... Vrd. ka *nuuksuma* ~ *nuutsuma* jt.

⁵ JMd-s on täieline segaesindus: *vītlāttid*, *vīplāṭ*, *riplāṭ*!

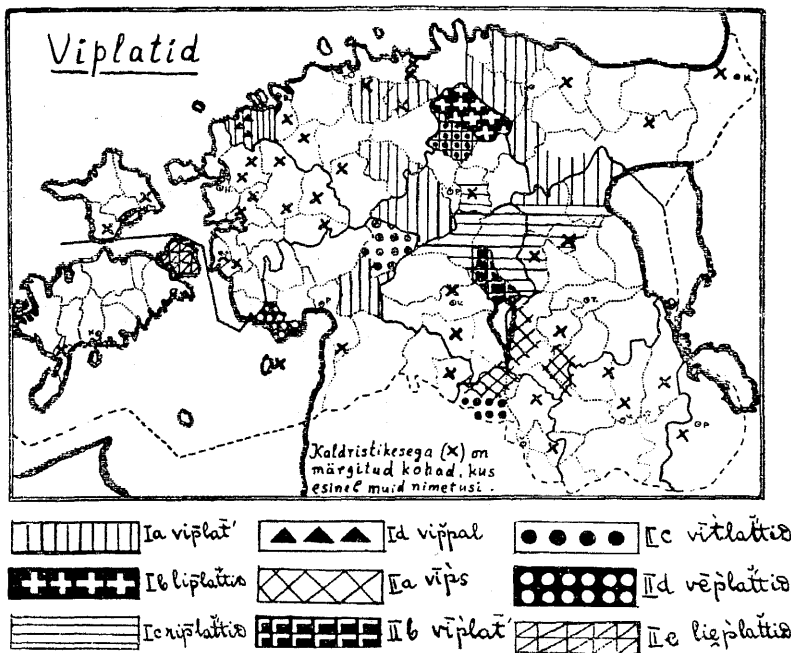
⁶ *v* > *l* puhul vrd. lk. 152 not. 3!

⁷ *vīps* + *vīplāṭ* kontaminatsiooni teel > **vīpslāṭ*; siis metatees *pīvslāṭ* ja edasi > *pīslāṭ*?? Metateese esineb ju laensõnus ja eesti omagi sõnus kõige mitmekesisemaid: *lemmegas* 'remmelgas', *lītsekriin* 'glütseriin', *kōngrel* 'kringel', *virts* 'priis'...

⁸ Andmeid HlJP-st, Koe-st, SJn-st ja Var-st saadi kahjuks alles artikli trükkimise aegu, nii et nende khk. esindust ei saadud enam kaardile märkida.

⁹ Vt. Wilhelm Peszler, Plattdeutscher Wort-Atlas von Nordwest- deutschland, Hannover, 1928, lk. 35.

veidi erinevad: eesti *viplatt* on võrdlemisi lühike tugi, millega sarikas on otseselt ühendatud müürlatiga¹, saksa *swipplatte* ja selle keelelised variandid tähistavad pike-mat, mitmest sarikast üleulatuvat latti, mille üks ots on kinnitatud sarika tipule, teine aga näit. kolmanda sarika alumisele otsale². Oma otstarbelt on aga eesti ja saksa ese võrdsed: mõlemad on määratud sarikate kõikumise vältimiseks. Et saksitüübilisel taluhoonel katuse konst-

¹ Vrd. Manninen, lk. 14 ja vaata joonist Ühikooli raamatukogus säilitatavas August Tamm'e 1931. a. esitatud auhinnatöös „Ehitusteaduslik sõnavara Rannu murdes“, lk. 12.

² Peszler, Wort-Atlas, lk. 34 pilt ja tekst: „... sehr lange Holz-latten, welche innerhalb des Dachraumes schräg an der Unterseite der Dachsparren entlang angenagelt sind und auf diese Weise dem Gespärre den nötigen Längsverband geben;“ vrd. ka Peszler, As. B., lk. 124: „... mitteldicke Balken, welche an der Innenseite einer Dachfläche schräg entlang laufend eine ganze Reihe Sparren mit einander verbinden und das Dach davor schützen, dass es der Sturm einfach in der Längsrichtung bedenklich verschiebt.“ Vt. ka lk. 155 not. 5!

ruktsoon on võrdlemisi nõrk¹, siis peavad viplatid seal tugevamad, pikemad, olema; eesti ehitusterminoloogias võis nimi aga üle kanduda väiksematele tugelede, mis on ju õieti samad esemed, ainult väiksemas formaadis.

Ris *viipal*'i puhul võib meil muidugi tegu olla eesti keelealal lühenenud ja moondunud vormiga, siirdumisega *sammal-*, *vinnal-*, *veemal-* tüüpi proportsionaalanaloogia mõjul (*viiplaed*: *viipal* nagu *saṁblad*: *saṁmal*). Tuleb aga arvesse teinigi võimalus. Kõige levinum variant põhjasaksa murdeis on *swippen*², mis vahest ongi olnud eesti vormi otseseks eeskujuks. *n* ~ *l* ei ole ju laensõnus kuigi stabiilsed (*köömen* ~ *köömel*), *-el* ~ *-al* on veelgi tavalisem nähtus (*vinnel* ~ *vinnal*, *pastel* ~ *pastal*). Et saksa keeles lühike vorm, simpleks, on väga levinud, siis ei ole sundivat põhjust eesti lühikest vormi tuletada liitsõnast, seda vähem, et Ran lühikest vormi *vips*: *vipsi* ei saa seletada proportsionaalanaloogiaga ning meil selle puhul ikkagi tuleb oletada, et Ran *vips*: *vipsi* < alams. *swippe* ~ *swippen*³.

Vastandiks eelmistele vormidele esindavad lõuna-eesti murded üldiselt tüüpi, mille esimese silbi vokaal näitab kvantitatiivset ning osalt ka kvalitatiivset erinevust: *viplæ*, *veplæ*. Sellegi erinevuse põhjusi ei tule mitte otsida eesti murretest ega seda seletada sõna moondumisega laenamisprotsessi ajal, vaid sellelgi tüübil on oma vaste saksa keeles. Tõs *veplättiv*, Muh *lieplättiv*⁴ < alams. *swéplatte*⁵.

EestiL (ja JMd-s erandina) esinevale *viplæt*'ile ei leidu saksa leksikograafilises kirjanduses küll mitte otsest vastet, kuid ei ole vist kahtlust, et säärane vorm esines või esineb

¹ Puudub alati (ka suurtel ehitistel) katuse toolvärk, vrd. P e s z l e r, As. B., lk. 124.

² Vrd. P e s z l e r, Wort-Atlas, lk. 35.

³ Ka eL teatavate vormide puhul peame lähtuma saksa simpleksist. Vrd. lk. 156!

⁴ Muhu *-ie* < *ē*.

⁵ Vt. P e s z l e r'i kaarti, Wort-Atlas, lk. 35. Vrd. ka J. t e n D o o r n k a a t - K o o l m a n, Wörterbuch der ostfriesischen Sprache, Norden 1879 jj., III, 378b: „*swép-*, *swâp-latte* 'eine Latte... die zur Verhinderung des Schwingens..., wie z. B. eines Daches,... von der Spitze des End-Sparrens zum Fusse eines weit entfernten über denselben hin geschlagen wird.“

praegugi: vormidest *swêplatte* ja *swipplatte* võib ju kergesti tekkida kontaminatsioonivorm **swîplatte*, ning on tõenäoline, et see ei ole tekkinud mitte alles eesti keeles, vaid juba saksa murretes¹. Võime siis kaunis julgelt väita, et eL *vîplaṯ*, selle variant *vîṯlaṯ* ning moonutatud *lîslaṯ* < alams. **swîplatte*.

Mis lõpuks puutub tüübi II a (*vîps* pl. *vîpsi*) etümoloogiasse, siis võiks ju arvata, et need vormid on eesti keeles endas tekkinud eelmise tüübi (*vîplaṯ*) lühenemise teel. Kuid nagu Ris *vîppal* ja Ran *vîpsi* puhul, nii on meil siingi alust oletada, et eesti lühikesel vormil on olnud otsene, lühike saksa eeskuju. Mingi saksa *swipe* kõnesolevas tähenduses ei esine küll sõnaraamatuis ega Peszler'i keeleatlases, kuid Peszler'i vormid *swepe* (=pikk e!) ja *swippe* annavad kindlasti elavas keeles ka kontaminatsioonivormi *swîpe*. Nii oleks põhjust arvata, et eesti *vîps*, *vîpsi* < alams. **swîpe*. Eesti vormide s oleks siis lisand, nagu see ju eesti keeles laensõnade puhul õige tihti esineb²: *kramps*, 'Schramme', *nöps* 'nööp', *nups* 'nupp', ning meie sõnaga homonüümne *viips* 'haspel' < k.-alams. *swippe*³.

Kokku võttes võiksid eesti vormide etümoloogilised sidemed olla järgmised:

eP	<i>vîplaṯ</i> < alams.	<i>swipplatte</i> .
"	<i>vîppal</i> < alams.	<i>swippen</i> .
eL	<i>vṯplaṯ</i> < alams.	<i>swêplatte</i> .
"	<i>vîplaṯ</i> < alams.	* <i>swîplatte</i> .

¹ Saksa sõnal *swêplatte* on etümoloogilisi sidemeid sõnaga *swêpe* 'piis' (vrd. Alois Walde, Vergl. Wb. der idg. Sprachen, II, 4, 520), kuid *swêpe* kõrval esineb laialt ka *swiepe* (Grimm IX, 2619). Ka kaevuvinna tähenduses esineb saksa murdeis *swiepe*, millel ju samuti sõnaga *swêplatte* on etümoloogilisi ning tähenduslikke sidemeid: kaevuvinn = pikk, poolviltu asetatud puu; *swêplatte* = pikk, poolviltu löödud latt. Igatahes lubavad need vormid pika *i*-ga oletada samasugust vokaali meitegi sõnas.

² Vrd. Schlüter, lk. 31.

³ Pandagu tähele, et selleski laensõnas esineb eesti keeles pikk *i*, kuna saksa lühidavokaaliline vaste jällegi kuulub etümoloogiliselt ühte perre sõnaga *swipplatte*! See toetab veelgi meie arvamist, et ka saksa keeles — vähemalt balti-alamsaksa keeles — pidi esinema selles rühmas ka pikavokaalilisi kõrvalkujusid.

eL *viṗs* < alams. * *swiṗe*.
 „ (erandkuju) *viṗs* < alams. *swiṗpe*.

Et saksa murdelisi erinevusi peegeldub eesti keeles laensõnade variantides, seda võime tähele panna kaunis sageli (*krohvhöövel* < *Schroffhobel*, *kruuphöövel* < *Schrubhobel*, *puumeister* < *bûmeister*, *poomeister* ~ *poumeister* < *Baumeister*, *triikmoot* < *Striekmoot*, *reismaaker* < *Reismasz*, *liist* ~ *Laiste* jne.).

Lõpuks tekib veel *viplati* laenamise v a n u s e küsimus. Alamsaksa liitsõna *swipplatte* esineb kirjanduses esmakordselt nähtavasti 1928. a. ilmunud Peszler'i keeleteatlasel¹, ning nimelt põhjasaksa keeleala idapoolsemas osas; *swēplatte* esineb ten Doornkaat-Koolman'il 1885, ja nimelt kõige läänepoolsemas nurgas. Kui oletada, et neil aladel pidi kunagi side olema (mis aga hädavajaline ei ole: liitsõna võis spontaanselt tekkida siin kui seal), siis peaks liitsõna küll kaunis vana olema. Simpleks *swep-* igatahes esineb juba keskalamsaksa keeles (Sch.-L. VI, 277b).

Arvesse võttes, et sõna eesti keeles on õige levinud ja kuulub pealegi ideoloogiliselt sellisesse rühma, milles esineb kaunis ohtrasti keskalamsaksa laenusid, võiksime *viplatti* pidada vanemaks alamsaksa laenuks.

E. Kobolt.

W ja v pärisnimedes.

Teatavasti on lõppenud üle kahekümne aasta eest alanud võistlus *w* ja *v* vahel eesti tähestikus *v* võiduga: nüüdisajal esineb *w*-täht ainult harukordselt mõnes provintsilinna trükingus.

Ometi ei saa eesti keele tarvitaja *w*-tähest mööda, kuna see on jäänud erandina püsima mõningais perekonnanimedes. Nii on toodud *Eesti biograafilises leksikonis w*-listena: *Wallner*, *Webermann*, *Weitzenberg*, *Wellner*, *Wilde* jt. Selliste nimede õigekiri on äärmiselt tülikas, kuna keeletarvitajal

¹ Kirjandusse aga pääseb sõna ju alles siis, kui ta keeles juba kauemat aega on olnud tarvitusel, nii et sõna harilikult on tunduvalt vanem kui selle esmakordne esinemine kirjanduses; eriti aga kitsapiiriliste terminite puhul on esinemine kirjanduses täieline juhus, ning võib rõõmus olla, kui see üldse kuskil esineb, kas või võrdlemisi uues allikas.

kindlaid juhiseid pole, kas kirjutada isiku nime näit. *Veltmann* või *Weltmann*. Tegelikult tuleb ette seegi nimi mõlemas kirjutusviisis. Et *v*-täht tavalisem on, kaldutakse kõiki nimesid sellega kirjutama. Ka ajakirjanduses — kuivõrd see ei tarvita gooti tähestikku — on *v* pea alati domineeriv.

Raskusi õigekirjas pole nähtavasti aga mitte ainult hari-likul keeletarvitajal, vaid ka teaduslikus ja koolikirjanduses näeme komistusi. Juba mainitud *Eesti biograafilises leksikonis* leidub lk. 565—568 artikkel Mihkel *Veske*'st, aga sama raamatu isikunimede registris on märgitud *Weske, M.* (lk. 638). V. Ridala' *Eesti kirjanduse ajaloo II* figureerib *M. Weske*, hiljuti ilmus trükist aga *Mihkel Veske laulud*. Parem pole lugu *Ed. Wilde*' nimega. EBL-s ja Ridala E. k. a-s esineb *Wilde, M. Kampmann*'i *Eesti kirjanduse peajoon-tes III* ja E. Martinson'i lugemikus *Kirjandust koolidele I* aga *Ed. Vilde*. Kõige vabamalt talitab K. Mihkla, kes *Lühikeses Eesti kirjanduse ülevaates I*¹ toob samal lk-l paralleelselt *Vilde* ja *Wilde* (lk. 88).

Ilmne on, et kõikuvuse tõttu lugeja või õpilane ka sää-
raste üldtuntud nimede õigekirjas ei jõua selgusele, õigemini, ei oska pidada neid *w*-listeks. Kahteviisi transkribeeritakse ka teisigi nimesid: *Virkhaus ~ Wirkhaus, Willmer ~ Villmer*. Kerkib küsimus, kas on otstarbekohane säilitada õigekirjas erandit, mil ainult puhtgraafiline ilme, mis aga ohtralt vigade tegemise võimalusi pakub.

Võimalikest väidetest *w* säilitamise poolt oleks kaaluka-
maid kaks: 1. Kõnesolev isik on kirjutanud või kirjutab oma nime sääraselt. 2. Nimi on võõrkeelne (saksakeelne) ja seda kirjutatakse vastavas keeles *w*-ga.

Mõlema põhjenduse kaalukust vähendab asjaolu, et neid pole arvestatud kunagi järjekindlalt. Kui tunnustada aluseks isiku kirjaviisi, siis peaksime seda tegema kõigi tähtede puhul. Järelikult tuleks kirjutada siis ka *j* pro *g* nimesed *Tõnisson* ja *Tannjen*. Ei ole ju *w* häälikväärtus *v*-st erinevam kui *j* oma *g*-st. Ja antiikvas võiks ju *j*-i tarvitada, nagu puhuti sakslasedki tarvitavad. Samuti võiks kirjutada *C. R. Jacobson* pro *C. R. Jakobson*.

Teiselt poolt pole takistanud nime võõrkeelsus igal juhul kohanemast selle transkriptsiooni eestipäraseks. Enamik *w*-ga algavaid saksa nimesid on eestistunud *v*-listeks. Võrratult sagedamini esinevad *Vilberg, Valdmann, Veltmann* jne. kui *Waldmann* või *Weltmann*.

Toodud näiteist selgub, et vahetegemine keelelise päritolu järele reegliks ei kõlba, kuna erandvorme rohkem on kui reeglipäraseid. Pealegi pole kõigi nimede võõrkeelsus (sak-

sakeelsus) küllalt selge, et kirjutaja suudaks vahet teha, näit. *Willmer*.

Mõnel juhul on vahetegemine isegi ebaloogiline. Kui paralleelsed nimed kuuluvad täiesti võõrastele isikutele, on kahe suguse transkriptsiooni halbuse ainult ortograafilistes raskustes. Vähem vastuvõetav on aga erinev kirjutamisviis juhul, kui erinevalt kirjutatavate nimedega isikud on sugulased. Nii kirjutavad *Ed. Wilde* lähemad või kaugemad sugulased Avandusel (vähemalt enamik neist) oma nime *Vilde*. Ka tunneb allakirjutanu *Wirkhaus*'e, kes *Wirkhaus*'idega sugulased. On isegi koomiline kujutleda reeglit, mille järele vahet saab teha sama nimekandja järeletulijate nimedes.

Kuna vähearvulised *w*-lised perekonnanimed moodustavad kitsa aga raskesti peetava ja tarbetu erandi, oleks otstarbekohane loobuda vahetegemisest. Pealegi pole eraldamise alused küllalt sirgjoonelised ega ülevaatlikud praktiliseks kasutamiseks. Aluseks võiks olla nimekandja rahvus: eestlaste perekonnanimedes kirjutatakse *v*-häälik alati *v*-ga. Seega siis eesti kirjanik *Ed. Vilde*, aga saksa arst *Peter Ernst Wilde*; botaanik *G. Vilberg*, aga kirikuõpetaja *Martin Andreas Wilberg*. Nime päritolu tarbetu märkimise asemele määraks selline kirjutusviis nimekandja rahvuse, ja ühtlasi välditaks sagedaid keelevigu.

V. Alto.

Norra.

Eestis leidub hulk *R o o t s i*-nimelisi kohti. Kõik need kohad tunnistavad, et nad varemini on Rootsiiga seisnud mingisuguses ühenduses. Tavaliselt asus neis omal ajal rootslasi, kellelt nimed omandatud. Leidub aga ka Soome, Vene, Saksa ja Taani (Tani) nimelisi kohti, milles asujail on varem ajal niisama olnud suhteid nimetatud maadega.

Kas on jälgi jätnud Eestimaa kohanimesse ka norralased, kellest muistend kõneleb, nende kuningapoeg asunud muiste kuus aastat meie kodumaal? *J. Jung* lubab korra vanade norralaste mälestustest kõnelda, aga seda ei teosta ometi¹. Küsimus norralaste mälestustest võiks tekkida veel, arvesse võttes, et Eestis on kaks endist mõisa olemas, mis mõlemad *Norra* nime kannavad, üks *Koeru kihelkonnas*, teine *Muhumaal*. *Koeru Norra* mõis kannab saksa keeles nime *Kaltenborn*, *Muhu Norra* *Peddast*. Saksa-

¹ Muinasaja teadus eestlaste maalt II, lk. 72.

keelsete nimede järele otsustades puuduvad neil kohtadel suhted Norraga. Muhu Norra saksakeelne nimi Peddast esineb õieti eestikeelse Pedaste nime lühendatud kujuna. Kuidas on ta aga enesele eestikeelse nime kõrval omandanud veei nime Norra?

Ajalugu annab siin seletust. Taani valitsuse ajal kinkis kuningas Friedrich II 1566 Pedaste mõisa kellelegi Knorring'ile ehk Knorr'ile. Sellele suguvõsale jäi mõis enam kui 200 aastaks¹. Knorr'ide omandamise ajal hakkasid ümberkaudsed elanikud mõisa Knorri, siis Norri, Norra mõisaks kutsuma, Pedaste nime ikka enam eest ära tõrjudes.

Umbes niisama sündis ka Koeru kihelkonnas leiduva, nüüd Norra nime kandva mõisaga, mille endist eestikeelset nime ei leidu vanus kirjus. Selle mõisa andis rootsi kuningas Johann III 1569 Hinrich Ruthe'le, kelle nimele mõis 1594 kinnitati. Ruthe lesk Katarina jättis mõisa 1626 väile Heinrich Knorr'ile ehk Knorring'ile. Sellele suguvõsale jäi mõis kauaks ajaks. 1908 sai mõis ostuteel C. v. Lilienfeld'i omaks². Mõisa mitmesaja-aastase omandamise ajal Knorr'ide ehk Knorring'ite käes nimetas ümbruskond mõisa omaniku nimega ja nii päris seegi mõis Knorri, Knorra -Norra nime, mis talle senini jäänud.

Nagu nimetatud, ei avalda vanad allikad mõisa või koha endist eestikeelset nimetust. G u t s l e f f'i³ esineb 1732 koht Norra nime all ja H u p e'l'il⁴ Knorring'i omandusena Norra nime all. Hilisemates allikates kordub nimi Norra. Kuna saksa keeles⁵ see eestikeelne Norra mõis nime Kaltenborn kannab ja arvesse võttes, et mitmed eestikeelsed nimed otsekohe saksa keelde tõlgitud, võiksime oletada, et samuti siingi on sündinud. Kaltenborn'i eesti keelde tõlkides saaksime Külmallika. Vrd. analoogilisi Kuimetsa-Kuivmetsa, Kuijõe, Salajõe, Kaunissaare jne.

M. J. Eisen.

¹ M. K ö r b e r, Oesel einst und jetzt III, lk. 6.

² H. P i r a n g, Das baltische Herrenhaus II, lk. 54; Beiträge zur Kunde Est-, Liv- u. Kurlands VII, 3—4, lk. 487.

³ Anweisung zur ehstnischen Sprache, lk. 317.

⁴ Topographische Nachrichten III, lk. 511.

⁵ Engel H a r t m a n n, Güterbesitz, lk. 21, Koldenborn; Revisionsbuch'is 1595 ka Koldenborn.

Vastutav toimetaja: **Albert Saareste.**

Väljaandja: **Akadeemiline Emakeele Selts.**